

УДК 94 (477) «1918» : 929 Василенко

ВЕКТОРИ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МИКОЛИ ВАСИЛЕНКА У ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Сергій Рудько

Національний університет «Острозька академія»
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, Семінарська, 2
e-mail: serhii.rudko@oa.edu.ua

Становлення української державності у період визвольних змагань значною мірою завдячує активній діяльності українських істориків кінця XIX – першої половини XX ст. Важливим завданням сучасних дослідників є наукова рецепція їхньої політичної, громадської й освітньої діяльності. У цьому сенсі потребує глибшого аналізу постать Миколи Василенка, видатного історика, політика та громадського діяча, активного учасника Української революції 1917-1920 рр. Брак ґрунтовних розвідок у напрацювань теми у національній історіографії зумовлює її актуальність.

Діяльність Миколи Василенка у період Гетьманату Павла Скоропадського почасти висвітлено у працях українських істориків діаспори М. Наріжного [9], Я. Падоха [13], Д. Солов'я [15], І. Нагаєвського [8]. Окремі аспекти теми побіжно аналізували у загальних дослідженнях сучасні історіографи В. Вороненко [2], Л. Кістерська [2], Л. Матвєєва [2], І. Усенко [2], А. Гриценко [3], Г. Стрельський [16], М. Якупов [19].

Джерелами статті є матеріали архівних фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України й опубліковані спогади П. Скоропадського [14], Д. Дорошенка [5] та В. Вернадського [1]. Автор також використав матеріали ЗМІ, які висвітлювали діяльність М. Василенка на різних посадах у період Гетьманату П. Скоропадського. Зокрема, це газети «Державний Вісник», «Киевская мысль», «Наше слово», «Нова Рада».

Метою статті є визначити місце та роль Миколи Василенка в українських державотворчих процесах періоду Гетьманату. Її спробуємо досягнути через ключове завдання – окреслити головні здобутки та прорахунки М. Василенка на різних посадах в Українській Державі, серед яких – формування першого уряду, організація роботи Міністерства закордонних справ, Міністерства віросповідань, а також Державного Сенату Української Держави.

Важливий етап життя та діяльності Миколи Василенка припав на один із найскладніших і суперечливих історичних періодів – гетьманування Павла Скоропадського. У березні 1918 р. науковець увійшов до керівництва Української народної громади та взяв безпосередню участь у підготовці гетьманського перевороту – не стільки в організаційному, скільки у концептуально-ідеологічному плані.

Фрагментарні свідчення, які збереглися у рукописі М. Василенка, дозволяють припустити, що ще у березні 1918 р. він обговорював концепцію нового уряду з представником промисловців – цукрозаводчиком О. Бабушкіним [6, арк. 23в.]. Подібну інформацію зазначив В. Вернадський. У щоденнику він пише, що про створення уряду з М. Василенком говорили ще за півтора-два місяці до перевороту [1, с. 82].

Вже 30 квітня Павло Скоропадський доручив М. Василенкові взятися безпосередньо за формування уряду, оскільки перший кандидат у прем'єри М. Сахно-Устимович не впорався [2, с. 129]. 2 травня М. Василенко тимчасово очолив Раду міністрів Української Держави, а також обійняв посаду міністра народної освіти [14, с. 159]. Через складну ситуацію у країні та брак кваліфікованих кадрів з 2 по 20 травня він також виконував обов'язки міністра закордонних справ і міністра віросповідань [14, с. 356].

Гетьман Скоропадський поза тим надав міністрові спеціальну інструкцію щодо добору членів нового кабінету. Зокрема, він вимагав, аби уряд залишався «лівим»; наголошував на потребі реформ та аспектові «українськості»: «В основу діяльності кабінету повинно бути покладено національне відродження України» [14, с. 77]. Однак ця позиція Скоропадського, що її підтримав М. Василенко, виглядала дуже поміркованою, адже «національне відродження» мало відбутися без «крайнощів», які могли викликати неприязнь інших національностей до українства.

Микола Прокопович зробив невдалу спробу прихилити на бік гетьманського уряду соціа-

лістично-федералістську партію. З активних і впливових членів партії до нового Кабінету ввійшов лише Д. Дорошенко, який 21 травня прийняв портфель міністра закордонних справ. У своїх спогадах він згадує про першу розмову з М. Василенком, який говорив, що «треба, щоб і при новому курсі політика держави зосталася національно-українською, треба, щоб нові форми української держави були наповнені національним змістом. Отже, від самих українців залежить, щоб і при новій зміні державного ладу й устрою вдержалася сама суть: національно-державна українська ідея» [5, с. 249].

У першому складі гетьманського уряду переважали делегати від кадетської партії, членом якої все ще залишався М. Василенко. До сформованого ним 2-3 травня Кабінету входили знані діячі з усієї України. Проте, попри етнічне українське походження, більшість була далекою від українського національного руху. З огляду на це А. Ніковський назвав М. Василенка «Дон Кіхотом» і вважав помилкою те, що той залучив «до участі у творенні державного життя елемент завідомо негодящий до державної творчості, ...явних політичних спекулянтів, котрі приховали свій общеросійський крам на той випадок, коли на нього підскочить ціна» [12, с. 2].

Сам Павло Скоропадський прийшов до влади під гаслом відродження національної державності. Наприклад, у повідомленні, підписаному всіма членами новосформованої М. Василенком Ради Міністрів, уряд запевняв, що «буде рішуче проводити у життя ідею дальшого усестороннього розвитку української національної культури, забезпечення прав української мови у школі, державних і громадських установах і закріплення всіх форм української державності» [4, с. 2]. Це, у принципі, суперечило офіційному курсу партії кадетів, яка орієнтувалася на федеративну, проте єдину Росію. Тому член гетьманського уряду кадет М. Василенко ризикував втратити своє становище у партії. Попри те, він заявив, що у цій ситуації не зупиниться навіть перед тим, аби вийти з партії [2, с. 131].

Рішення про входження кадетів до уряду гетьмана було прийняте не у комітеті партії, а на нарадах окремих партійних груп. Після факту входження питання обговорювали 2 травня на засіданні Київського обласного комітету Партії народної свободи, де воно викликало гарячі дебати, але вирішилося позитивно [19, с. 136]. Обласний комітет схвалив постанову про тих членів партії, які увійшли

до уряду. Вважалося, що вони запрошені туди персонально, а не як представники партії. Так було вирішено довіритися політичній орієнтації міністрів-кадетів і не зв'язувати їх партійними директивами [2, с. 131].

М. Василенко у виступі на початку травня 1918 р. у Київському комітеті кадетської партії зазначив: «Після перевороту я без вагань прийняв пропозиції вступити в міністерство... Я давно вже переконався в тому, що історичні обставини склались так, що наші торгові і економічні інтереси пов'язані з центральними державами, головним чином з Німеччиною, ...що Україна повинна бути незалежною, самостійною державою. Дехто каже ще про єдину неділимую Росію, але це – справа майбутнього» [10, с. 3].

8-11 травня 1918 р. у Києві за участі трьох гетьманських міністрів – М. Василенка, А. Ржепецького та Г. Гутника – відбувся з'їзд кадетських організацій України [3, с. 75]. Згоди серед делегатів не було, про що свідчать суперечливі повідомлення про перебіг роботи з'їзду у тогочасній київській пресі. «Киевская мысль», наприклад, писала про визнання делегатами ідеї самостійності України та підтвердження ними права членів партії входити до нового уряду [7, с. 3]. Інакше виглядала картина з'їзду у статті А. Ніковського, опублікованій у газеті «Нова Рада». Він звернув увагу на те, що хоч там справді звучали голоси за визнання самостійності України, велика торгово-промислова буржуазія затримала резолюцію про довіру гетьманському уряду [11, с. 3].

Загалом делегати з'їзду визнали відокремлення України від Росії як безсумнівне рішення перед загрозою анархії. Сам М. Василенко виступив на з'їзді з підтвердженням своєї позиції, викладеної на засіданні обласного комітету партії ще 2 травня 1918 р. [19, с. 142]. І. Нагаєвський подав зміст цієї промови-заяви (щоправда, не наводячи при цьому посилань). У ній М. Василенко задокументував власний український світогляд, вважаючи прийняття посади міністра своїм обов'язком, і наголосив, що не зійде з проукраїнських позицій, незважаючи на напади у свій бік. Він зазначив, що національна ідея в Україні поглибить державну ідею, а Україна може і мусить стати самостійною державою. Також у виступі було акцентовано на потребі створення окремої партійної організації Партії народної свободи в Україні [8, с. 134].

Цікаво зауважити, що у викладі ідей майбутньої урядової політики М. Василенко дав зрозуміти, що не буде підтримувати на держав-

ному рівні розвиток української школи та культури. Міністр висловив думку про те, що українська культура має самотужки завоювати собі потрібне у державі місце: «Українська культура повинна вступити в боротьбу з російською культурою. Ця боротьба буде допомагати розвитку української культури» [15, с. 36].

Незважаючи на заявлену М. Василенком прихильність до ідеї незалежності української держави, на нашу думку, він продовжував залишатися у лавах кадетської партії не тільки формально. Як відомо, її політична програма виключала існування незалежної України. На підтвердження цієї думки свідчить і той факт, що таємні переговори між П. Мілюковим і німцями у травні-червні 1918 р. відбулися на квартирі Миколи Прокоповича [16, с. 104].

Короткий час з 2 по 21 травня М. Василенко виконував обов'язки міністра закордонних справ. При формуванні апарату МЗС за його ініціативою, як керівника, до Міністерства було взято на роботу дипломатів із колишнього російського Міністерства закордонних справ, з якими М. Василенко познайомився ще під час роботи у складі Тимчасового уряду. Серед найважливіших тогочасних зовнішньополітичних заходів міністра М. Василенка особливо вирізняється процес підготовки до мирних перемовин між Українською Державою та РСФРР. Пізніше було підписано міждержавні угоди, які він почав готувати, про встановлення демаркаційної лінії між українськими та радянськими військами.

10 травня 1918 р. у приміщенні Педагогічного музею міністр закордонних справ разом із гетьманом зустрілися з радянською делегацією на чолі з Х. Раковським. Саме ця зустріч заклала підвалини для майбутніх переговорів, що розпочалися вже після відставки М. Василенка та завершилися мирною угодою між Радянською Росією й Українською Державою. Микола Прокопович розумів, що справжні цілі червоних дипломатів полягають у підіривній роботі проти Української Держави, і потрібно було вжити всіх можливих заходів для її мінімізації, що він і намагався зробити [2, с. 131].

Попри те, що Микола Василенко виконував обов'язки міністра закордонних справ менше трьох тижнів, якраз при ньому почалося створення закордонних дипломатичних представництв і встановлення контактів із нейтральними країнами. Можна стверджувати, що саме М. Василенко намітив ключові напрямки розвитку дипломатичної служби Української Держави, які потім активно розвивали його наступники.

Незважаючи на величезне навантаження, з 3 по 20 травня М. Василенко додатково виконував обов'язки міністра віросповідань і зробив усе необхідне для нормалізації релігійної ситуації, уникнення втручання держави у внутрішні церковні справи та порушення прав вірян. Завдяки цьому Гетьманат зміг отримати підтримку релігійних конфесій у своєму курсі державного будівництва.

Втім, попри оптимізм М. Василенка, вже з перших днів правління гетьманська влада зробила чимало непопулярних серед українського населення кроків. Миколі Прокоповичу довелося відповідати на різні незручні питання, зокрема, пояснювати громадськості причини арештів політичних противників нового уряду та запровадження цензури. У пресі з'явився його коментар, що подібні заходи мають тимчасовий характер, викликані винятковими умовами та необхідні для стабілізації ситуації у країні [2, с. 129].

Очевидно, М. Василенко недооцінив небезпеку диктатури, яка зароджувалася з його участю. Звичайно, як міністр народної освіти він не мав безпосереднього стосунку до поліцейських акцій, одіозних законопроектів і постанов у сфері цивільного та земельного права. Проте все це обговорювали на засіданнях Ради міністрів, тому міністр знав про них – тим паче, що завдяки своєму авторитету фактично вважався другою особою гетьманського уряду, а 20 липня 1918 р. був призначений офіційним заступником прем'єра. Понад те, у серпні – вересні 1918 р. через від'їзд Ф. Лизогуба до Берліна він понад місяць виконував обов'язки голови уряду [2, с. 130].

8 липня 1918 р. гетьман затвердив закон про створення замість Генерального суду нового органу – Державного Сенату (за зразком колишнього Російського Правлячого Сенату). М. Василенко став одним із senatorів Загального зібрання, не ввійшовши до складу конкретних senatorських комісій [13, с. 370].

Президентом цієї установи прагнув стати колишній міністр юстиції М. Чубинський. Цікаво, що саме за його кандидатуру 8 серпня більшістю голосів проголосувала Рада Міністрів [13, с. 370]. Однак гетьман не схвалював М. Чубинського, шукаючи на посаду особу, яка за жодних обставин не втратить почуття високої відповідальності, навіть якщо доведеться йти супроти нього самого. П. Скоропадський вважав, що М. Чубинський не є такою людиною, і 9 серпня 1918 р. президентом Державного Сенату Української Держави було призначено М. Василенка [14, с. 170].

Відповідно до правового статусу Сенату, Микола Прокопович мав залишити пост міністра освіти. Але він звернувся з проханням надати йому можливість попрацювати у складі уряду ще півтора-два місяці. Фактично, діяльність М. Василенка на посту міністра народної освіти та мистецтва розтяглася на триваліший час, і залишив він цю посаду лише 18 жовтня 1918 р.

Як пише С. Наріжний, урядова кар'єра М. Василенка закінчилася виразно антиукраїнською кадетською аферою. Вона була пов'язана з відомою «Запискою в справі зовнішньої політики України», яку подала група гетьманських міністрів, і яку першим підписав міністр освіти. У цій так званій «записці дев'яти» йшлося про необхідність тісно пов'язувати свої інтереси з інтересами інших держав, які виникли на терені колишньої Росії, й увійти з ними у союз для утворення « нової Росії ». У записці також було сказано, що перебування України у державному союзі з Росією зумовлене економічними й іншими інтересами. Постулати цієї записки дев'яти гетьманських міністрів були схвалені комітетом російської кадетської партії з участю самого П. Мілюкова [9, с. 9].

Крім того, причиною відставки М. Василенка й інших міністрів було те, що на той час П. Скоропадський досяг згоди з керівництвом українських демократичних партій. Зокрема, було домовлено, що їхні представники увійдуть до складу уряду, який стане більш « українсько-національним » за своїм характером. Ця перемога самостійницької орієнтації викликала різкий протест групи міністрів-кадетів, лідером якої був М. Василенко [2, с. 138].

Ймовірно, сам Василенко розчарувався у гетьманській владі, яка ставала все більш анемічною. Ще за місяць до цих подій, 8 вересня, Головний комітет Партії народної свободи в Україні, до якого входив вчений, визнав, що головні проблеми внутрішньої політики Української Держави так і залишились невирішеними. Було відзначено, що ідея « сильної влади » П. Скоропадського містила немало рис старого монархічного режиму [18, арк. 7].

Залишивши уряд, М. Василенко зберіг за собою посаду президента Державного Сенату. Він займався переважно внутрішніми організаційними справами цього органу, роль якого була досить символічною [13, с. 372].

Наприкінці листопада 1918 р. М. Василенка обрали головою комісії з розробки положення про вибори до Українського Державного Сейму. Майбутньому Сейму планували надати право встановлювати і змінювати закони, але

конституцію вносити на його розгляд не планували. Члени комісії відверто висловлювалися проти того, щоб до Сейму були обрані представники радикальних лівих партій. Саме тому було встановлений віковий ценз 25 років, чим хотіли відсікти найрадикальнішу частину населення. Пропозиції про встановлення майнових чи політичних цензів не дістали підтримки. Право голосу не надавали жінкам, військовослужбовцям, чинам Державної Варти й окремим категоріям урядових чиновників. На пропозицію М. Василенка жінки отримали пасивне виборче право, тобто могли бути обрані до Сейму [17, арк. 25].

У підсумку проект вдався цілком у дусі тогочасної ідеології партії кадетів. Втім, діяльність Василенка у цьому напрямку не мала практичної реалізації, бо 14 грудня 1918 р. до влади прийшла Директорія. Після скасування новою владою Державного Сенату та відновлення Генерального суду за ним формально зберегли посаду генерального судді. З 1919 р. М. Василенко повністю зосередився на науковій і викладацькій діяльності.

Таким чином, період Гетьманату П. Скоропадського був найвищим щаблем політичної кар'єри М. Василенка. Він став офіційним керівником ключових державних інституцій, одним із натхненників політичного курсу гетьмана. І в цей час політичний світогляд М. Василенка залишався амбівалентним. З одного боку він продовжував бути відданим прихильником ідей Партії народної свободи, що виявлялося у його участі у переговорах П. Мілюкова та німецького командування, а також у підписанні « Записки в справі зовнішньої політики України ». З другого боку, сама логіка його діяльності вимагала більш чіткої « української » лінії. Втім, як показують його окремі політичні кроки, тягар кадетської традиції залишився ним не подоланим.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Вернадський В. Дневники. 1917-1921. Київ: Наукова думка, 1994. 270 с.
2. Вороненко В. та ін. Микола Прокопович Василенко. Київ: Наукова думка, 1991. 272 с.
3. Гриценко А. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні (кін. 1917 р. – поч. 1919 р.). Київ, 1993. 101 с.
4. Державний Вісник. 1918. 30 квітня.
5. Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле. Мюнхен, 1969. 542 с.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, м. Київ. Ф.40 (Особистий фонд М.П. Василенка). Оп.1. Спр.1254 «Василенко Николай Прокофьевич. Воспоминания 20 гг. XX в.».
7. Киевская мысль. 1918. 16 мая.
8. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. Київ: Український письменник, 1993. 413 с.
9. Наріжний М.П. Василенко і його наукова діяльність. Львів, 1936. 41 с.
10. Наше слово. 1918. 18 травня.

11. Нова Рада. 1918. 12 травня.
12. Нова Рада. 1918. 14 травня.
13. Падох Я. Микола Василенко історик і будівничий української державності (у 125-річчя його народження) // 125 р. київській українській академічній традиції. 1861-1986. Нью-Йорк, 1993. С. 359-375.
14. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 р. Київ; Філадельфія, 1995. 493 с.
15. Соловей Д. Втрата орієнтиру: українська інтелігенція у визвольних змаганнях. Київ: Час, 1998. 66 с.
16. Стрельський Г. Секретна місія П. Мілюкова // Київська старовина. Київ, 1993. № 2. С. 103-105.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ (далі – ЦДАВО України).

Ф.1064 (Рада Міністрів). Оп.1. Спр.25. «Протоколи засідань комісії по опрацюванню проекту положення про вибори в Український Державний сейм та заснування військового Департаменту генерального суду; положення про вибори в Державний сейм».

18. ЦДАВО України. Ф.3974 (Особистий фонд М.П. Василенка). Оп.1. Спр.2 «Письма Василенко Н.П. от разных лиц».

19. Якупов М. Партія кадетів та Українська держава гетьмана П. Скоропадського // Всеукраїнська науково-практична конференція «Південь України і складання української державності: історія і сучасність». Одеса, 1994. С. 133-146.

Рудько Сергій Вектори політичної діяльності Миколи Василенка у період Гетьманату Павла Скоропадського

У статті розглянуто участь М. Василенка у формуванні першого Кабінету Міністрів, діяльність на посадах міністра закордонних справ і президента Державного Сенату Української Держави 1918 р. Зауважено, що доба Гетьманату була вищим щаблем політичної кар'єри вченого та політичного діяча.

Висвітлено політичний світогляд М. Василенка, який автор вважає амбівалентним. З одного боку, він продовжував бути відданим прихильником ідей Партії народної свободи, з другого боку, сама логіка державотворення вимагала від політика проведення чіткішої «української» лінії. Втім, як демонструють окремі політичні кроки М. Василенка, тягар кадетської традиції залишився ним не подоланий.

Ключові слова: Державний Сенат, Українська Держава, Гетьманат, Партія народної свободи, політичний світогляд

Рудько Сергей Векторы политической деятельности Николая Василенко в период Гетманата Павла Скоропадского

В статье рассматривается участие Н. Василенко в формировании первого Кабинета Министров, его деятельность на должностях министра иностранных дел и президента Государственного Сената Украинской Державы 1918 г. Отмечается, что период Гетманщины был высшей ступенью политической карьеры украинского деятеля.

Также освещается политическое мировоззрение Н. Василенко, которое автор считает амбивалентным. С одной стороны, политик продолжал быть преданным сторонником идей Партии народной свободы, а с другой стороны, логика государственного строительства требовала от него проведения более четкой «украинской» линии. Впрочем, как демонстрируют отдельные политические шаги Н. Василенко, бремя кадетской традиции осталось им не преодоленным.

Ключевые слова: Государственный Сенат, Украинская Держава, Гетьманат, Партія Народной Свободы, политическое мировоззрение

Rudko Serhii Mykola Vasylenko's political activity under Pavlo Skoropadsky's Hetmanat

It is analyzed the M. Vasylenko's role in forming the first Cabinet of Ministers, as well as his activity as the Minister of Foreign Policy and the President of the State Senate of Ukraine in 1918 in this paper. M. Vasylenko was an official head of the main state institutions and an inspirer of Hetman's political course during Hetmanat. At that time he has held several major positions such as the Head of the Ministers Council, the Minister of Education, the Minister of Foreign Policy and the President of the State Senate of Ukraine State. The article considers the M. Vasylenko's political mentality was ambivalent. On the one hand, he remained to be a supporter of the People's Freedom Party and on the other hand he had to carry out clearer pro-Ukrainian policy. Yet him further political steps demonstrated M. Vasylenko had not overcome the Constitutional Democratic Party tradition and pressure.

Keywords: State Senate, Ukraine State, Hetmanat, The People's Freedom Party, the political mentality

Надійшла до редакції 11.01.2018 р.